

ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC

PHẠM THỊ HÀ

**HÁT XÂM VÀ NGHỆ NHÂN HÁT XÂM HÀ THỊ CẦU
Ở NINH BÌNH**

LUẬN VĂN THẠC SĨ
NGÔN NGỮ, VĂN HÓA VÀ VĂN HỌC VIỆT NAM

Thái Nguyên – 2018

ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC

PHẠM THỊ HÀ

**HÁT XẨM VÀ NGHỆ NHÂN HÁT XẨM HÀ THỊ CẦU
Ở NINH BÌNH**

Chuyên ngành: Văn học Việt Nam

Mã số: 8220121

LUẬN VĂN THẠC SĨ
NGÔN NGỮ, VĂN HÓA VÀ VĂN HỌC VIỆT NAM

Người hướng dẫn khoa học: PGS.TS NGUYỄN HẰNG PHƯƠNG

Thái Nguyên – 2018

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan đây là công trình nghiên cứu của riêng tôi dưới sự hướng dẫn khoa học của PGS.TS Nguyễn Hằng Phương. Các nội dung nghiên cứu, kết quả trong đề tài này là trung thực và chưa công bố dưới bất kì hình thức nào.

Nếu phát hiện bất kì sự gian lận nào, tôi xin hoàn toàn chịu trách nhiệm.

Thái Nguyên, tháng 4 năm 2018

Tác giả luận văn

Phạm Thị Hà

LỜI CẢM ƠN

Được sự phân công của Khoa Văn - Xã hội và sự hướng dẫn trực tiếp của PGS.TS. Nguyễn Hằng Phương, em đã thực hiện đề tài "*Hát Xẩm và nghệ nhân hát Xẩm Hà Thị Cầu ở Ninh Bình*".

Để hoàn thành Luận văn này, ngoài sự cố gắng, nỗ lực của bản thân, em xin bày tỏ lòng biết ơn chân thành, sâu sắc tới PGS.TS Nguyễn Hằng Phương - người đã tận tình hướng dẫn, giúp đỡ em trong suốt quá trình nghiên cứu, xây dựng và hoàn thiện đề tài.

Em xin chân thành cảm ơn các Thầy, Cô giáo đã tận tình giảng dạy, hướng dẫn em trong suốt quá trình học tập tại Trường Đại học Khoa học - Đại học Thái Nguyên.

Tôi xin chân thành cảm ơn đến các đồng chí Lãnh đạo địa phương, cùng bà con nhân dân Yên Phong và xã Yên Nhân, huyện Yên Mô đã tận tình cung cấp thông tin tư liệu, trả lời phỏng vấn giúp tôi hoàn thành Luận văn này.

Mặc dù đã có nhiều cố gắng để triển khai đề tài một cách hoàn chỉnh nhất, song trong quá trình thực hiện không thể tránh khỏi những thiếu sót, khiếm khuyết mà bản thân em chưa nhận thấy được. Em kính mong nhận được sự tham gia ý kiến đóng góp của các Thầy, Cô giáo để Luận văn được hoàn chỉnh hơn.

Em xin trân trọng cảm ơn!

Thái Nguyên, tháng 4 năm 2018

Học viên

Phạm Thị Hà

MỤC LỤC

MỞ ĐẦU.....	1
1. Lí do chọn đề tài.....	1
2. Lịch sử vấn đề.....	2
2.1. Những nghiên cứu chung về hát Xẩm.....	2
2.2. Những nghiên cứu về hát Xẩm ở Ninh Bình.....	5
3. Đối tượng, phạm vi nghiên cứu.....	7
3.1. Đối tượng nghiên cứu.....	7
3.2. Phạm vi nghiên cứu.....	8
4. Mục đích, nhiệm vụ nghiên cứu.....	8
4.1. Mục đích nghiên cứu.....	8
4.2. Nhiệm vụ nghiên cứu.....	9
5. Phương pháp nghiên cứu.....	9
6. Những đóng góp của luận văn.....	10
7. Bố cục của luận văn.....	10
Chương 1: TỔNG QUAN VỀ NINH BÌNH VÀ MỘT SỐ VẤN ĐỀ LÝ LUẬN VỀ HÁT XẨM	11
1.1. Khái quát về tự nhiên, lịch sử xã hội, văn hóa ở Ninh Bình.....	11
1.1.1. Điều kiện tự nhiên.....	11
1.1.2. Đặc điểm lịch sử- xã hội.....	12
1.1.3. Đời sống văn hóa.....	15
1.2. Một số vấn đề lí luận về hát Xẩm.....	18
1.2.1. Khái niệm, nguồn gốc hát Xẩm.....	18
1.2.1.1. Khái niệm hát Xẩm.....	18
1.2.1.2. Nguồn gốc của hát Xẩm.....	19
1.2.2. Đặc điểm của nghệ thuật hát Xẩm.....	21

1.2.2.1. Môi trường diễn xướng.....	21
1.2.2.2. Các nhạc cụ.....	23
1.2.2.3. Hệ thống làn điệu.....	27
1.2.2.4. Đặc điểm lời ca.....	30
1.3. Vài nét về Hát Xẩm ở Ninh Bình.....	33
1.3.1. Các “điểm sáng” về hát Xẩm.....	33
1.3.2. Hiện trạng sưu tầm lời ca hát Xẩm.....	35
Chương 2: NHỮNG KHÚC HÁT XẨM Ở NINH BÌNH.....	40
2.1. Hát Xẩm ở Ninh Bình nhìn từ phương diện nội dung.....	40
2.1.1. Xẩm là lời tâm sự về tình mẫu tử, tình vợ chồng.....	40
2.1.2. Xẩm là tiếng kêu than thân trách phận.....	42
2.1.3. Xẩm là tiếng nói đả kích, châm biếm những thói hư tật xấu trong xã hội.....	45
2.2. Hát Xẩm ở Ninh Bình nhìn từ phương diện nghệ thuật.....	48
2.2.1. Nhan đề và thể thơ.....	48
2.2.2. Nhân vật trữ tình.....	51
2.2.3. Một số biện pháp tu từ.....	53
2.2.3.1. Biện pháp so sánh tu từ.....	54
2.2.3.2. Biện pháp ẩn dụ tu từ.....	54
2.2.3.3. Biện pháp điệp từ ngữ.....	57
2.2.3.4. Biện pháp khoa trương.....	58
2.2.4. Ngôn ngữ.....	60
Chương 3: NGHỆ NHÂN HÁT XẨM HÀ THỊ CẦU.....	62

3.1. Cuộc đời và nghiệp diễn.....	62
3.1.1. Cuộc đời.....	62
3.1.2. Nghiệp diễn.....	68
3.2. Phương thức diễn xướng của nghệ nhân Hà Thị Cầu.....	70
3.3. Vị trí và những đóng góp của nghệ nhân Hà Thị Cầu với nghệ thuật hát Xẩm.....	77
3.4. Hà Thị Cầu với vấn đề bảo lưu và phát triển nghệ thuật hát Xẩm.....	80
Chương 4: HÁT XẨM TRONG MÔI TRƯỜNG VĂN HÓA DÂN GIAN...85	
4.1. Tổ chức các câu lạc bộ hát Xẩm ở Ninh Bình.....	85
4.2. Biểu diễn hát Xẩm ở Ninh Bình.....	89
4.3. Những lời Xẩm mới.....	93
4.4. Xẩm Ninh Bình trong cái nhìn đối sánh.....	99
4.4.1. Xẩm Ninh Bình xưa và nay.....	99
4.4.2. Xẩm Ninh Bình và Xẩm Hà thành.....	101
KẾT LUẬN.....	106
TÀI LIỆU THAM KHẢO.....	
PHỤ LỤC.....	

MỞ ĐẦU

1. Lí do chọn đề tài

Kinh đô Hoa Lư – Ninh Bình xưa là quê hương của hát Chèo, được coi là đất tổ của nghệ thuật sân khấu Chèo tiêu biểu nhất ở Việt Nam. Làm phong phú bản sắc văn hóa dân gian nơi đây còn phải kể đến hai loại hình dân ca hát Xẩm và Ca trù. Ninh Bình cũng là cái nôi của loại hình nghệ thuật hát Xẩm cổ truyền bởi nơi đây có những vùng đất và những nghệ nhân tiêu biểu nhất của dân tộc đã lưu giữ loại hình nghệ thuật hát Xẩm.

Tìm hiểu về hát Xẩm ở Ninh Bình và nghệ nhân hát Xẩm Hà Thị Cầu là công việc hữu ích góp phần vào việc bảo tồn, giữ gìn truyền thống văn hóa của dân tộc.

Từ việc tìm hiểu về hát Xẩm và nghệ nhân hát Xẩm, tác giả luận văn thấy rằng đã có nhiều bài viết và công trình nghiên cứu hát Xẩm về nhiều phương diện: nguồn gốc, ca từ, làn điệu,... Song cho tới nay chưa có một công trình nào nghiên cứu một cách chuyên biệt, hệ thống về nghệ nhân hát Xẩm Hà Thị Cầu cũng như nội dung và nghệ thuật của loại hình hát Xẩm ở Ninh Bình.

Bên cạnh đó tác giả là một giáo viên dạy Văn, sinh ra và lớn lên từ chính quê hương Ninh Bình. Vì vậy việc nghiên cứu hát Xẩm ở Ninh Bình và nghệ nhân hát Xẩm Hà Thị Cầu từ góc độ văn học ở Ninh Bình còn có ý nghĩa thiết thực là phục vụ trực tiếp cho phần giảng dạy văn học địa phương sau này.

Hơn nữa chúng tôi cũng mong muốn được góp một phần công sức rất nhỏ bé cho tỉnh nhà vào việc khẳng định, giữ gìn và phát huy các giá trị văn hóa dân gian độc đáo của Ninh Bình.

Từ những lí do trên, chúng tôi chọn ***Hát Xẩm và nghệ nhân hát Xẩm Hà Thị Cầu ở Ninh Bình*** làm đề tài nghiên cứu cho luận văn của mình.

2. Lịch sử vấn đề

2.1. Những nghiên cứu chung về hát Xẩm

Xưa nay đã có nhiều nhà nghiên cứu có các bài viết nghiên cứu về hát Xẩm nói chung, về nguồn gốc, làn điệu, ca từ Xẩm nói riêng. Tuy nhiên, chưa có công trình nào nghiên cứu sâu sắc về hát Xẩm và nghệ nhân hát Xẩm Hà Thị Cầu mà chỉ đề cập sơ qua, còn chủ yếu nghiên cứu về các làn điệu Xẩm.

Thời kỳ trước năm 1945 hầu như không có các công trình sưu tầm, nghiên cứu trực tiếp về Xẩm. Sau năm 1945, các công trình nghiên cứu về Xẩm bắt đầu xuất hiện và có xu thế tăng về số lượng.

Cuốn “*Hát Xẩm*” của tác giả Bùi Đình Thảo (1995, Sở văn hóa thông tin Ninh Bình xuất bản) đã cung cấp những thông tin cơ bản về nghệ thuật hát xẩm – một nghệ thuật bình dân: nguồn gốc hình thành hát xẩm; nội dung ca từ; cách thức hát; nhạc cụ biểu diễn cũng như các làn điệu chính của nghệ thuật xẩm; sự phát triển của loại hình nghệ thuật độc đáo này trong đời sống văn hóa hiện nay... Bên cạnh đó, tác giả còn giới thiệu về vùng đất Ninh Bình – cái nôi của nghệ thuật hát Xẩm và nghệ nhân Hà Thị Cầu với tiết mục *Theo Đảng trọn đời*. Có thể nói đây là một trong công trình tiêu biểu, có tính toàn diện về Xẩm. Công trình đã khái quát, nhìn nhận, đánh giá về Xẩm là một loại hình ca hát dân tộc độc đáo, chúng ta cần học tập, giữ gìn.

Tiếp đó là tác giả Khương Văn Cường (2009), “*Âm nhạc trong nghệ thuật hát xẩm*” – khóa luận tốt nghiệp hệ đại học chính quy – chuyên ngành Lý Luận Âm Nhạc, Học Viện Âm Nhạc Quốc Gia Việt Nam, Hà Nội, tác giả đã cung cấp thông tin về nguồn gốc Xẩm, một số đặc điểm trong hát xẩm về lời ca, hệ thống nhạc đệm... tác giả khẳng định hát Xẩm là một nghệ thuật tổng hợp có hát, có đàn.

Cuốn *Tìm hiểu nghệ thuật hát Xẩm* (nghệ thuật âm nhạc Việt Nam) do tác giả nhà nghiên cứu văn hóa dân gian Trần Việt Ngữ biên soạn, Nhà xuất bản quân đội nhân dân, 2017) cung cấp những thông tin cơ bản về nghệ thuật hát xẩm: Tổ chức phường hội của những người hát xẩm; sự tích về nguồn gốc hình thành hát xẩm; nội dung ca từ, nhạc cụ biểu diễn cũng như các làn điệu chính của nghệ thuật xẩm; sự phát triển của loại hình nghệ thuật độc đáo này trong đời sống văn hóa hiện nay. Bên cạnh đó, tác giả còn giới thiệu một số bài hát xẩm, truyện xẩm tiêu biểu cho các làn điệu còn được lưu giữ.

Trong đó đáng chú ý nhất là hai công trình “Hát Xẩm, 1000 năm Âm nhạc Thăng Long - Hà Nội” (Nhà xuất bản Âm nhạc, 2002) của tác giả Bùi Trọng Hiền và tác phẩm “Hát Xẩm” (Nhà xuất bản Âm nhạc, 2002) của tác giả Trần Việt Ngữ. Đây là những nghệ sĩ, tác giả đã dành nhiều tâm huyết với loại hình nghệ thuật này.

Với cuốn “Hát Xẩm, 1000 năm Âm nhạc Thăng Long - Hà Nội” tác giả Bùi Trọng Hiền đã khái quát về lịch sử của hát Xẩm nói chung (từ lịch sử cho đến nội dung nghệ thuật ca từ trong hát Xẩm). Ông cũng có sự tìm tòi nghiên cứu các loại nhạc khí độc đáo được sử dụng trong loại hình nghệ thuật này.

Hay trong tác phẩm “Hát Xẩm” của Trần Việt Ngữ, tác giả đã giới thiệu khái quát về hát Xẩm, đi sâu vào nghiên cứu về những làn điệu Xẩm cổ, trong đó có sưu tầm, trích dẫn rất nhiều lời của các bài hát Xẩm thuộc các làn điệu cổ theo các điệu Xẩm Ba bậc, Huê tình, Phồn huê, Thập ân như: “Dạt nước cánh bè” (trích bài Xẩm theo điệu Hà Liễu - lời cổ), “Công cha nghĩa mẹ sinh thành” (bài hát Xẩm theo điệu Thập ân - lời cổ), “Nước chảy đôi dòng” (bài hát Xẩm theo điệu Huê tình trong Ca trù - lời cổ)...